

Троянди й виноград: феномени естетичного і прагматичного в літературі та культурі

У тексті Подерв'янського наявні й усі три види форм вираження сміхової культури, визначені М. Бахтіним: обрядово-видовищна (втілена у висміюванні, глузуванні, образах, стусанах, що відповідають майдановим діям), словесна сміхова форма, що реалізується безпосередньо у пастішизації, а також різноманітні форми фамільярно-базарного мовлення [1, 12]. За спостереженням О. Бондарєвої, тенденція творів Подерв'янського – “естетизація мата і спроба перетворити його на категорію мистецтва чи принаймні архетипний поетичний прийом, наділений колосальним деструктивним і водночас образотворчим потенціалом” [2, 24]. Звісно, однією з причин вживання Подерв'янським ненормативної лексики є епатування. Але обсценна лексика у аналізованій п'єсі є також засобом карнавалізації – порушення мовних табу, профанація сакрального, бурлеск. Вона також посилює стилістичний ефект гротеску, підкреслює травестію, що її зазнав традиційний сюжет. До того ж, у цьому тексті “російський мат” проявляє феномен “кацапізма”, описаний автором, адже “цей пресловутий «матюк» в українській мові – явище чужинне” [2, 25].

Отже, карнавалізація цілком закономірно посідає почесне місце у творі Подерв'янського і це пов'язано із успадкуванням її традицій постмодернізмом у річищі ігрової поетики. Карнавальне світовідчуття, що проявляється у кризисні, переломні епохи, знайшло своє відображення у п'єсі “Гамлет, або Феномен датського кацапізма”, втілено у профанації сакрального, деканонізації традиційного сюжету і героя, зміщенні трагічного і комічного, прекрасного і потворного, обсценній лексиці.

Література

1. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. Собрание сочинений в семи томах. Москва: Языки славянских культур, 2010. Т. 4 (II). 748 с.
2. Бондарєва О. Є. Лесь Подерв'янський: “Я просто бавився”. Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство). № 2 (16), жовтень 2015. С. 24–30.
3. Киш Оршойа. Карнавал и постмодерн. Филологические науки. Вопросы теории и практики: в 2-х ч. Тамбов: Грамота, 2015. № 2 (44). Ч. I. С. 151–154.
4. Лобас Н. Постмодернізм та карнавалізація: модули відповідності. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство. 2012. № 36. С. 266–269. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPU1_2012_36_63.
5. Подерв'янський Лесь. Гамлет, або Феномен датського кацапізма / Електронний ресурс. URL: <http://www.doslidy.org.ua/stories/st-hamlet-new.htm>

Корнелюк Б. В.,
кандидат філологічних наук,
Класичний приватний університет (м. Запоріжжя)

“I AM SUBTLE, FALSE AND TREACHEROUS” – РІЧАРД III В. ШЕКСПІРА ЯК ВТІЛЕННЯ ЛЮДИНИ-ПРАГМАТИКА

Центральний образ історичної хроніки “Річард III” вражає своєю амбівалентністю. З одного боку, він постає таким собі генієм злочинства – кривавим тираном, що за масштабністю злочинів може зрівнятися з біблійним Іродом, за віроломством – з Іудою, а за підступністю задумів – із самим дияволом. З іншого боку, Річард III – це багатогранний образ рефлектуючої людини-актора і людини-режисера, що невідступно

чинить зло, але, тим не менш, викликає емпатію глядачів. Головний персонаж хроніки наділений рельєфно виписаною фікціональною свідомістю, що може стати продуктивним об'єктом інтенціонального аналізу. Дослідження інтенціональних актів протагоніста твору дозволить, як думається, не лише визначити специфіку структурування Річардової ідентичності, але й виокремити ті риси образу головного персонажа хроніки, які забезпечують семантичну трансцендентність цієї Шекспірової п'єси.

Аналіз інтенціональних актів Річарда Глостера, дозволяє стверджувати, що цей персонаж протягом п'єси постійно змінює свої іпостасі залежно від прагматичних цілей, які він прагне досягнути. На початку твору Річард ностальгує за часами збройного протистояння Йорків і Ланкастерів, коли мав цілісну ідентичність, виступаючи в іпостасі воїна. Специфічна аксіологічна парадигма воєнного часу дозволяла йому безкарно чинити злочиння, які до того ж могли бути виправдані високою метою – досягненням перемоги у певній битві та у війні загалом. Саме тоді й формується інтенційне ядро шекспірівського Річарда Глостера, яке визначатиме його подальшу поведінку. Характерними рисами інтенційності цього персонажа, якого правомірно назвати прагматиком, є іманентна жорстокість, рішучість, бажання перемагати будь-якою ціною, звитязність та схильність до стратегічних розрахунків.

У мирні часи Річард, не маючи можливості реалізовувати свої прагматичні цілі у звичній іпостасі воїна, починає пошук нової ідентичності, яка б відповідала тим рисам його інтенційності, що сформувалися у ситуації затяжної війни. І оскільки згадана інтенційність включає іманентний потяг до насильства, то цілком природно, що він обирає для себе іпостась негідника. Вчинюване зло Річард звично виправдовує великою метою – здобуттям англійського престолу. Аби інтегруватися у придворне життя, він використовує свою природну здатність до перевтілення, при цьому іпостась “Річард-негідник” актуалізується у безпосередній взаємодії з іпостассю “Річард-актор”.

Річард-актор змінює цілий ряд масок-амплуа. Його лицедійство має два напрямки. Перший стосується інших персонажів хроніки, а другий – її реципієнтів. Залежно від прагматичних цілей протагоніст хроніки талановито і досить переконливо розігрує ролі звабника, слухняного підданого, брата, дядька, сина тощо. Водночас він виголошує відверті авторефлексивні монологи, промовляє дотепні репліки вбик та іронічні пасажі, які через подвійне кодування зрозумілі лише глядачам/читачам. За рахунок цих вербальних стратегій безпосередньої взаємодії із реципієнтами створюється специфічний тип психологічного зв'язку між аудиторією і шекспірівським героєм – глядачі/читачі співчують Річардові-прагматику, сміються з його жартів, захоплюються харизматичністю, попри відразливе ставлення до його вчинків.

Розширення владних повноважень узурпатора трону відбувається одночасно зі зміцненням опозиційного йому військового руху, очолюваного Річмондом. Збройне розв'язання конфлікту стає неминучим, розпочинається підготовка до вирішальної битви. За такої ситуації Річард-тиран планує реалізувати іпостась “Річарда-воїна”, при цьому остання починає конфліктувати з іншими іпостасями протагоніста. У фінальному акті у структурі його особистості спостерігається конфлікт іпостасей воїна та актора: надмірно переймаючись ідеєю збереження престолу, він майже повністю відмовляється від лицедійства. Єдина спроба повернутися до акторського амплуа відбувається під час розмови з Єлизаветою, але й та завершується невдало.

Конфлікт іпостасей поступово виснажує Річарда, згубно впливаючи на його настрій, погіршуючи його пам'ять, перетворюючи його на нервового й неуважного. Криза посилюється і зрештою сягає піку, який у п'єсі знаменує сон протагоніста перед Босвортською битвою. У ньому він бачить своїх жертв, які бажають йому померти від “despair” – крайньої форми відчаю, що зумовлена неможливістю прощення гріхів [1, 196]. У свідомості персонажа-прагматика спалахує проблиск совісті, яка вступає у

жорстку конфронтацію з іпостасю негідника. Голос сумління на певний час перемагає і Річард вирішує прийняти смерть. Втім, наступна актуалізація іпостасі Річарда-воїна змушує його шукати героїчної смерті на полі бою. Це рішення, яке приймалося у стані граничного відчаю, наводить на думку, що персонаж, зрештою, так і не розкався у своїх зlodіяннях, вчинених із прагматичною метою.

Література

1. Whitaker F.P. Despair. A Dictionary of Biblical Tradition in English Literature / ed. by D.L. Jeffrey. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 1992. P. 196–199.

Кочерга С. О.,

доктор філологічних наук,
Національний університет “Острозька академія”

КОНТРОВЕРСІЙНИЙ ДІАПАЗОН ОБРАЗУ ЯЛТИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ

Тривалий час найвідоміше місто кримського побережжя Ялта вважалося літньою столицею України, унікальною оазою краси, Меккою для спраглих естетичних вражень і духовних медитацій. Образ Ялти понад століття презентують різні національні літератури – російська, українська, польська та ін. В умовах анексії Криму доцільно осмислити візію цього феномену в національному письменстві, зокрема в ліриці, адже брак інтеграції Криму в простір української культури, зокрема літературознавства, стає особливо зрозумілим з часової відстані. На жаль, системне вивчення кримських мотивів у творчості вітчизняних письменників нині припинено, але у контексті коду “винограду” Ялта залишається першорядним українським топосом, магнетичним *Geniusloci*.

У сучасній гуманітарній науці концепт геній місця трактують як мікромодель, що породжується синтезом природи та культури, її вивчення передбачає осмислення взаємин людини і локусу, сукупності асоціацій, викликаних цими взаєминами. Художній образ відомого локусу неодмінно багатшаровий і контроверсійний, причому один авторський суб’єктивізм проростає в інший, створюючи розмаїтий і безмежний інтертекст, мандрувати по якому можна безкінечно. Як вказував П. Вайль, “головні точки докладання і прояву культурних сил – міста. Їх вигляд визначається генієм місця...” [1, 5]. Що стосується приморських міст, то їхню своєрідність влучно сформулював Т. Манн: культура на краю стихії.

Історія функціонування образу Ялти та її околиць в українській літературі дає підстави виокремити авторські стильові особливості та пріоритети, хоча у дзеркалі літератури це місто може справити враження одноманітності, позаяк автори охоче послуговуються кліше, виробленими вже на початку ХХ ст., відповідно до уявлень про “лістівковий Крим” (М. Новікова). Інколи ці стереотипи легко долала сфокусованість на вузьких координатах (наприклад, поезія “Надсонова домівка в Ялті” Лесі Українки). Однак наша мета розглянути узагальнену візію Ялти, яка є мерехтливою і рухливою, і на цю динаміку суттєво впливала зміна історико-культурних епох.

Одним з перших у літературі на мапі кримських образів виокремив Ялту Я. Щоголів (кін. ХІХ ст.). Це був період формування рекреаційної місії кримського побережжя. Поступово Ялта розросталася й ставала курортом, на який покладали особливі надії недужі сухотами. Цілющими властивостями приваблювало місто і Я. Щоголева, у якого тяжко захворіла донька. Смуток і песимізм поета зумовили провідний пафос віршу “Ялта”. Ключовим образом твору є екзотичний цвіт, який символізує унікальність природи Ялти, її несхожість на звичні українські